

EL FET DIFERENCIAL CATALÀ (1901-1939)

JORDI CASASSAS

Universitat de Barcelona i Institut d'Estudis Catalans

1. LES DIFICULTATS DEL CATALANISME PER ASSOLIR UN PERFIL POLÍTIC PROPI

El 1901 s'iniciava una nova etapa en la història de la Catalunya contemporània i, de manera especial, en la del catalanisme.¹ Aquest corrent, fins aleshores fonamentalment cultural i d'agitació política cultural, podia connectar finalment amb una petita part de l'electorat barceloní (i de representants destacats de la patronal industrial) i assolí quatre actes de diputat a les Corts espanyoles responnent a la consigna de «L'enemic és el cacic».² Poc després seguirà l'assalt contra l'hegemonia del caciquisme electoral i obtindrà algunes regidories de l'Ajuntament de Barcelona. Els primers anys del segle, però, aquesta presència serà molt minsa i sempre anirà per darrere de la dels republicans espanyolistes de la Unió Republicana que començava a comandar Alejandro Lerroux, els quals tindran un arrelament considerable en barris populars de la ciutat. A la resta de Catalunya, el caciquisme monàrquic seguia sent àmpliament majoritari i a la Lliga Regionalista (nom que prenia aquesta primera formació catalanista) li costà molt consolidar-s'hi i sovint ho va haver de fer en aliança amb els cacics locals.³

La conjuntura que va precipitar aquesta definitiva irrupció política del catalanisme fou no tant la crisi colonial en si com la política econòmica i fiscal amb la qual el Govern central va voler fer front als desastres de la guerra a les colònies i contra els Estats Units d'Amè-

rica (*tancament de caixes* de 1899 i creació de la patronal Unió Regionalista), amb la qual cosa es creà una confusió inicial entre la defensa dels interessos de la burgesia econòmica de la ciutat i la dels ideals nacionalistes (aleshores denominats *regionalistes*).⁴ Pel que fa a aquests darrers, des d'uns quants anys abans s'havia establert ja la definició de Catalunya com a nació (fet natural) i Espanya com l'estat (construcció arbitrària i sempre posterior a la nació).⁵ Pel que fa als objectius de les organitzacions catalanistes, existia una controvèrsia creixent entre els partidaris de mantenir-se en l'agitació cultural i sensibilització nacional i els denominats *possibilistes* o polítics partidaris de concórrer a les eleccions pel —genèricament— treball i la defensa «per tots els mitjans legals possibles» dels interessos morals i materials de Catalunya.⁶ Ambdós sectors recorrien a la història de les glòries medievals com a origen i a la pèrdua de les llibertats el 1714 com a justificació de la reivindicació en curs. D'altra banda, el catalanisme començava a tenir perspectiva i consciència de disposar ja d'una història pròpia i van començar a aparèixer les primeres històries del corrent (Ernest Moliné i Brasés).⁷

Entre els símbols nacionals, s'anava consolidant la commemoració de l'Onze de Setembre com una festa unitària i progressivament reivindicativa, contra la qual les autoritats acostumaven a reaccionar amb diversa contundència, depenent de la intensitat de la conjuntura política que s'esqueia amb la diada. En la corresponent a 1901, i en aquesta tensa situació de postcrisi colonial, hi va haver una trentena de detencions de joves radicals que posaven corones de llorer al peu de l'estàtua de Rafael Casanova; el dia 15 una manifestació d'unes deu mil persones va confirmar l'atractiu de la diada, la qual se situava per sobre de les organitzacions i els partits concrets.⁸

1. Fa temps es va produir una viva polèmica historiogràfica entre els que situen l'origen del catalanisme en el 1901 com a resultat de la crisi colonial i els que fan arrencar el procés en el Sexenni Democràtic, en l'acció de Valentí Almirall i, sobretot, en l'obra de la Unió Catalanista (1891) i les Bases de Manresa (1892). Entre els primers, seguint al peu de la lletra les tesis de Jordi SOLÉ TURA, *Catalanisme i revolució burgesa: La síntesi de Prat de la Riba*, Barcelona, Edicions 62, 1967, podem destacar Borja de RIQUER, *La Lliga Regionalista: La burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977; entre els segons, destaquem Jordi LLORENS, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992; Joaquim COLL, *Narcís Verdaguer i Callís (1862-1918) i el catalanisme possibilista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

2. Els candidats elegits eren Bartomeu Robert (Societat Econòmica d'Amics del País), Albert Rusiñol (Foment del Treball Nacional), Lluís Domènech i Montaner (Ateneu Barcelonès) i Sebastià Torres (Lliga de Defensa Industrial i Comercial). Vegeu Santiago IZQUIERDO, *El doctor Robert (1842-1902): Medicina i compromís polític*, Barcelona, Proa, 2002.

3. Vegeu el ja clàssic Isidre MOLAS, *Lliga Catalana: Un estudi d'estasiologia*, Barcelona, Edicions 62, 1972, 2 v.

4. Vegeu Enric JARDÍ, *El Doctor Robert i el seu temps*, Barcelona, Aedos, 1969.

5. Vegeu Josep-Narcís ROCA i FARRERAS, *El catalanisme progressiu*, ed. a cura de Jordi Llorens, Barcelona, La Magrana, 1983, 2 v.

6. Vegeu Jordi LLORENS, *La Unió Catalanista i els orígens...*, 1992; també Lluís DOMÈNECH i MONTANER, *Escrits polítics i culturals (1875-1922)*, ed. a cura de Maria Lluïsa Borràs, Barcelona, La Magrana, 1991.

7. Per a la dinàmica del catalanisme fins a la dictadura de Primo de Rivera, és essencial Josep TERMES, *Història del catalanisme fins al 1923*, Barcelona, Pòrtic, 2000.

8. Vegeu Pere ANGUERA, *L'Onze de Setembre: Història de la Diada (1886-1938)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008; tam-

Els canvis en el clima polític barceloní quedaven perfectament reflectits en el recanvi generacional; el mateix 1901 morien tres grans protagonistes del segle XIX: el federal Francesc Pi i Margall, el liberal Víctor Balaguer i el conservador regionalista Joan Mañé i Flaquer; l'any següent moriran el gran poeta nacional, mossèn Cinto Verdaguer, i el prestigiós metge i referent catalanista Bartomeu Robert (el 1904 morirà Valentí Almirall). En paral·lel a l'acció política, no podem oblidar el destacat protagonisme que el sector intel·lectual i el professional tenen en tot moviment nacional de l'Occident europeu en aquest decisiu període que s'emmarca entre 1870 i 1914.⁹ El 1902, l'economista Guillem Graell actualitzava la reivindicació econòmica enfront del poder central a *La qüestió catalana*.¹⁰ El 1903, intel·lectuals de diverses tendències fundaran l'Ateneu Enciclopèdic Popular, entitat d'una especial sensibilitat pro obrera i de voluntat democratitzadora de la cultura i simpaties envers el catalanisme;¹¹ el mateix 1903 es fundarà el primer sindicat obrer de signe catalanista, el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI);¹² i se celebrarà el Primer Congrés Universitari Català. Els intel·lectuals propers al catalanisme i bona part dels líders del corrent eren joves acabats de sortir de la universitat, i eren plenament conscients de la importància de disposar de la màxima institució docent; però en no poder incidir-hi, l'any 1903 crearan l'estructura parauniversitària dels Estudis Universitaris Catalans (que encara durant el franquisme van fer una gran tasca de resistència cultural i universitària), en la qual es difondran diverses disciplines aplicades a la realitat catalana (economia, història, llengua, literatura, etc.).¹³ El 1904 es crearan dues publicacions significatives: *El Poble Català*, l'alternativa republicana i catalanista a la conservadora *La Veu de Catalunya*, portaveu de la Lliga Regionalista,¹⁴ i la revista infantil *En Patufet*, iniciativa del catalanista

radical Josep Maria Folch i Torres, d'una clara voluntat integradora social i nacionalitzadora de la joventut.¹⁵ Finalment, el 1906, aquest afany intervencionista, modernitzador i normalitzador de la intel·lectualitat catalanista es materialitzarà amb la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, d'on partirà l'esforç de la moderna normalització del català.¹⁶

En el pla polític, el 1904 un afer aparentment anecdòtic com que Francesc Cambó trenqués l'acord de boicotejar la visita del jove Alfons XIII i el cap de Govern Antonio Maura fent-hi un breu parlament (clarament reivindicatiu, cosa que molestà de per vida el monarca) de recepció, a l'Ajuntament de Barcelona, va precipitar l'inevitable: l'escissió de la Lliga del sector majoritari republicà i democrata, que deixà el regionalisme sota mínims. El segon fet es produí el novembre de 1905, quan uns tres-cents oficials de la guarnició de Barcelona assaltaren els tallers i la redacció de la revista satírica *Cu-cut!* i de *La Veu de Catalunya* i pegaren a tot aquell qui se'ls acostà. Els militars deien respondre a l'afronta que representà l'aparició d'un acudit gràfic on un militar i un civil s'estaven al davant d'un restaurant on es veia una gran celebració al fons; el militar preguntava de què es tractava i el civil li deia que del banquet de la victòria (l'electoral dels catalanistes sobre els republicans), i el militar responia: «Ah! Doncs no deuen ser militars» (en clara al·lusió a un Exèrcit espanyol que només patia derrotes). Els fets varen aixecar una gran onada d'indignació i una protesta dels diputats catalanistes a les Corts espanyoles, que varen respondre condemnant els catalanistes i aprovant una Llei de jurisdiccions especials que posava sota jurisdicció militar els delictes contra la pàtria i els seus símbols. Els diputats catalans i algun més (com el vell republicà espanyol Nicolás Salmerón) abandonaren l'hemicicle en senyal de protesta.¹⁷

Aquesta circumstància seria aprofitada pels qui s'havien mantingut a la Lliga Regionalista, els quals, sota la direcció del jove activista Francesc Cambó, varen preparar una gran festa de rebuda dels diputats per al maig de 1906: el que cercaven era retrobar el contacte amb el públic, consolidar-se políticament i subordinar els altres sectors del catalanisme.¹⁸ Per acabar de capitalitzar la iniciativa, alguns intel·lectuals (Eugeni

bé Albert BALCELLS, *Llocs de memòria dels catalans*, Barcelona, Proa, 2008.

9. Per a l'evolució de conjunt d'aquest sector, es pot consultar Jordi CASASSAS (COORD.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, 1999.

10. Vegeu Òscar COSTA, *L'imaginari imperial: El noucentisme català i la política internacional*, Barcelona, Alpha, 2002.

11. Vegeu Ferran AISA, *Una història de Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1999)*, Barcelona, Ateneu Enciclopèdic Popular, Virus, 2000; també Pere SOLÀ, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939): L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978.

12. Vegeu Manuel LLADONOSA, *Catalanisme i moviment obrer: El CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

13. Vegeu Albert BALCELLS, *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985): Per una Universitat Catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011.

14. Vegeu Joan Baptista CULLA i Àngel DUARTE, *La premsa republicana*, Barcelona, Diputació de Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1990.

15. Vegeu Enric JARDÍ, *Els Folch i Torres i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

16. Vegeu Pompeu FABRA, *La llengua catalana i la seva normalització*, ed. a cura de Francesc Vallverdú, Barcelona, Edicions 62, 1980; també Maria Pilar PERA, *Llums i ombres en el Primer Congrés de la Llengua Catalana (1906): La resposta dels intel·lectuals*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2007.

17. Vegeu Jordi CASASSAS (ed.), *Els fets del Cu-Cut!, cent anys després: Taula rodona organitzada pel Centre d'Història Contemporània de Catalunya el 24 de novembre de 2005*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2006.

18. Vegeu Francesc CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Alpha, 1981.

d'Ors i Josep Pijoan, fonamentalment) varen convèncer el jove advocat i líder de la Lliga Regionalista, Enric Prat de la Riba, perquè publicàs un llibre curt en el qual es fixés definitivament la doctrina del catalanisme.¹⁹ Aquest llibre seria *La nacionalitat catalana* (1906), que Ors denominaria aviat «el llibre de capçalera» dels catalans. L'obra tenia tres grans parts: una anàlisi dels elements identificadors sobre els quals es fonamentava el catalanisme (socials, jurídics, geogràfics, caracterials, històrics, lingüístics); un estudi del procés històric de recobriment del sentiment nacional, partint de la resistència catalana contra l'absolutisme borbònic, passant pel redescobriment romàntic del poble i avançant al llarg del segle XIX cap a la plenitud política representada per la seva generació, i, finalment, un acabament en clau estratègica que titulà «Imperialisme». En aquesta darrera part, també la darrera que redactà, Prat canvià el registre i realitzarà una síntesi molt moderna entre les teories regeneracionistes i les noves formulacions imperialistes; recolzant-se, ara, en teòrics dels Estats Units d'Amèrica, l'autor explicarà la necessitat de lligar la reivindicació nacional amb el procés de modernització, pas previ i imprescindible a l'exercici d'una influència exterior i a la reivindicació d'un estat propi. Per a Prat, el poble català s'identificava amb el dinamisme cultural i comercial dels petits pobles del Mediterrani antic (fenicis i grecs), així com amb un alt grau de romanització; adquiria la seva plenitud amb l'expansió medieval, i quedava reduït a una situació de decadència i subordinació hispànica amb l'inici de l'època moderna, per causes de política general i d'arraconament geogràfic. En tot moment, però, hauria demostrat la seva fidelitat envers una llengua pròpia, unes institucions i unes formes jurídiques diferenciades, així com una voluntat recurrent de defensar-les de l'assimilisme hispànic.²⁰

La rebuda dels diputats, en el que es conegué com la Festa de l'Homenatge (20 de maig de 1906), va ser un èxit total i el primer moment en què el catalanisme va entrar en contacte amb les masses urbanes, en especial les seves classes mitjanes, sectors de professionals liberals, petita burgesia i menestralia. La culminació de la jornada va consistir en una gran manifestació en què la propaganda afirmà que s'havien aplegat dues-centes mil persones (en una ciutat que el 1900 havia arribat als 533.000 habitants i on la majoria de la classe obrera era refractària a les propostes catalanistes).²¹

19. Una visió de conjunt, a Enric UCÉLAY, *El imperialisme català: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.

20. Vegeu Jordi CASASSAS, «Estudi introductor a Enric Prat de la Riba», a Enric PRAT DE LA RIBA, *La nacionalitat catalana*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, La Magrana, 1993.

21. Les reflexions sobre els contactes entre el catalanisme i la classe obrera, a Josep TERMES, *Les arrels populars del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1999; Josep TERMES, *Històries de la Catalu-*

Aquest èxit va permetre ultimar una plataforma en què es reuniren totes les formacions catalanes excepte els republicans lerrouxistes i que va prendre per nom Solidaritat Catalana. Aquesta plataforma va assolir un primer triomf electoral en les provincials de març de 1907.²² Aleshores va pactar un programa comú (Programa del Tívoli) per presentar-se a les generals del mes d'abril; redactat per Prat de la Riba, se centrava en la demanda de derogació de la Llei de jurisdiccions; la lluita contra el caciquisme electoral; la reforma i modernització de l'Estat; el reconeixement de Catalunya; l'autonomia provincial i municipal per a exercir les funcions d'ensenyança, beneficència i obres públiques; etc. L'èxit de Solidaritat va ser esclatant: va aconseguir 41 de les 44 actes en joc a Catalunya i, a més, que participés el 70 % del cens electoral (fet inèdit que no es repetiria fins a la Segona República).²³

El mateix 1907 Prat de la Riba va ser elegit president de la Diputació de Barcelona, amb la qual cosa, gràcies a Solidaritat, el catalanisme havia assolit el contacte amb les masses, l'èxit electoral i el control d'una institució amb competències provincials dintre de l'Administració perifèrica de l'Estat. No hi ha dubte que Prat de la Riba disposava d'una visió d'estat (regional, ja que en cap moment no promourà la secessió política), amb un programa ambiciós i una idea clara de quins eren els camps sobre els quals calia actuar preferentment.²⁴ Per a tal fi, li calia un partit disciplinat (el 1907 posava en funcionament l'òrgan directiu de la Lliga, la seva Comissió Política, i la secció de Joventuts, com a canal d'enquadrament de la joventut de les classes mitjanes millor preparades) i, així mateix, subordinar la mobilització de la intel·lectualitat implicada en el corrent del denominat *Noucentisme*.²⁵ Aquest moviment, inicialment poètic, el podem considerar dins l'onada de la gran subversió simbolista en contra de l'anterior hegemonia del positivisme i el realisme; i també com la manifestació catalana de la tendència de la intel·lectualitat a respondre a la crisi del liberalisme clàssic amb una intervenció decidida en els afers públics i fins i tot en la política. El principal difusor català d'aquesta nova moralitat intel·lectual va ser Eugeni

nya treballadora, Barcelona, Empúries, 2000; Josep TERMES, *La catalanitat obrera: La República catalana, l'Estatut de 1932 i el moviment obrer*, Barcelona, Afers, 2007.

22. Vegeu Albert BALCELLS, Joan Baptista CULLA i Conxita MIR, *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1982.

23. Vegeu Isidre MOLAS, *Lliga Catalana...*, vol. I, 1972, p. 63-81.

24. Vegeu, per al conjunt de l'obra, Enric PRAT DE LA RIBA, *Obra completa*, ed. a cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Proa, 1998-1999, 3 v.

25. Vegeu Jordi CASASSAS, «Els quadres del regionalisme. L'evolució de la Joventut Nacionalista de la Lliga fins el 1914», *Recerques* (Barcelona), núm. 14 (1983), p. 7-32.

d'Ors i és significatiu que difongués les seves idees a través d'una columna diària a *La Veu de Catalunya* que titulà «Glosari» (*sic*).²⁶ La particularitat catalana va consistir en què aquests intel·lectuals varen actuar en tot moment amb la voluntat majoritària de modernitzar i netejar el sistema liberal, i no es deixaren temptar per l'antiparlamentarisme en què militaren bona part dels seus corresponents sud-europeus.²⁷

Els nous mots d'ordre varen ser *civilitat* (*ciutat versus ruralia*), *ètica de la responsabilitat*, *cultura*, *voluntat*, *arbitrarietat*, *mediterraneïtat*, *imperi*, *tradició*, *continuitat*, *nació*, *joventut*, *esperit del temps* (del nou-cents), etc. I, a Catalunya, aquest corrent va confluir amb el catalanisme i, després de la Festa de l'Homenatge i de l'aparició de *La nacionalitat catalana* de Prat, se subordinà de manera quasi unànime a les directrius del líder nacionalista i, ben aviat, a la tasca de govern que aquest va endegar des de la Diputació de Barcelona.²⁸ Amb aquesta acció pràctica en perspectiva, de seguida es van sumar a la mobilització joves professionals de tots els camps (metges, educadors, sociòlegs, economistes, urbanistes, arquitectes, etc.). Tots plegats varen combinar les noves idees amb els vells postulats del regeneracionisme i del llatinisme del darrer quart del segle XIX, i, animats per les possibilitats polítiques, varen creure que podrien modernitzar Espanya des de Catalunya: és per això que entre 1907 i 1914 varen anar desgranant el seu programa de regeneració d'Espanya a la seva revista *La Cataluña* (escrita en castellà, per acomplir aquella seva voluntat intervencionista hispànica).²⁹

Tota aquesta eufòria es va estroncar entre 1908 i 1909, en ocasió de la crisi de la Solidaritat Catalana i, sobretot, per l'esclat de la Setmana Tràgica i els seus efectes.³⁰ La crisi del moviment solidari va fer evidents un cop més les tensions i diferències que mal conviuen dins el catalanisme i que separaven els sectors més conservadors dels progressistes (entre els quals sobresortia la tasca doctrinal del mallorquí Gabriel Alomar):³¹

26. Vegeu Enric JARDÍ, *Eugeni d'Ors: Obra i vida*, Barcelona, Quaderns Crema, 1990.

27. Maximiliano FUENTES, «La particular dimensió europea de Eugeni d'Ors durant la Primera Guerra Mundial», *Ayer* (Barcelona), núm. 76 (2009), p. 209-243.

28. Vegeu José Luis MARTÍN, «Dinàstics i regionalistes (1898-1913)», a Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987.

29. Vegeu Antoni GUIRAO, «La Cataluña. Ideologia i poder a la Catalunya noucentista», *Cercles* (Barcelona), núm. 1 (1998), p. 64-66; Antoni GUIRAO, «El procés nacionalitzador a La Cataluña», *Cercles* (Barcelona), núm. 5 (2002), p. 104-115.

30. Solidaritat també havia potenciat la creació d'una Solidaritat Municipal a l'Ajuntament de Barcelona, que portarà a l'alcaldia el primer alcalde popular, el republicà i nacionalista Albert Bastardas. Vegeu Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sempere (1871-1944)*, Barcelona, Edicions 62, 1987, 2 v.

31. Gabriel ALOMAR, *Negacions i afirmacions del catalanisme;*

amb motiu de les distintes posicions en relació amb la Llei de reforma de l'Administració local endegada per Antonio Maura amb el clar suport de Cambó.³² El segon fet, molt més greu, va afectar la vida catalana en general i molt especialment el món burgès i de classes mitjanes en què es movia el catalanisme: el xoc que es produí el juliol de 1909 entre la creixent mobilització social (obrerisme i republicanisme lerrouxista) i una situació excepcional lligada a una nova crisi colonial al nord d'Àfrica va esclatar en quatre o cinc dies d'una violència extrema, amb centenars de barricades i uns vuitanta edificis religiosos cremats, nombrosos morts i ferits, així com la ciutat completament paralyzada. Varen haver d'arribar tropes de València per pacificar i retornar una certa normalitat a Barcelona.³³ Després, la repressió va ser duríssima i arribà a impactar l'opinió pública europea (especialment, per l'afusellament del pedagog maçó i filonarquista Francesc Ferrer i Guàrdia, acusat injustament de ser inductor dels fets). Algunes premsa i alguns polítics de Madrid varen fer córrer la idea que els fets de Barcelona eren una manifestació més del separatisme català.³⁴

A l'interior de Catalunya els efectes de la Setmana Tràgica varen ser realment decisius. Per uns quants mesos va reparèixer el xoc d'identitats socials i de llurs respectives cultures polítiques.³⁵ El món obrer prosseguia la seva difícil lluita per crear una estructura sindical seguint els mandats del congrés francès d'Amiens (1906): és el que a partir de 1910 acabaria esdevenint la Confederació Nacional del Treball (CNT).³⁶ Per la seva banda, el republicanisme majoritari va seguir per un temps organitzat políticament pels radicals d'Alexandre Lerroux,³⁷ i els catalanistes d'esquerres crearen una plataforma denominada Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), amb un cert èxit electoral

catalanisme socialista, Barcelona, Fundació Rafael Campalans, 1989.

32. Francesc CAMBÓ, *Discursos parlamentaris (1907-1935)*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, Alpha, 1991.

33. Vegeu el clàssic Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Barcelona, Edicions 62, 2009; també Joan Connelly ULLMAN, *La Setmana Tràgica*, Barcelona, Ediciones B, 2009; també Joan MARAGALL, *La Setmana Tràgica: Tres articles*, ed. a cura d'Ignasi Moreta, Barcelona, Fragmenta, 2009.

34. Vegeu Patrícia GABANCHO, *Despert entre adormits: Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Barcelona, Proa, 1998.

35. Vegeu, entre una àmplia bibliografia, Soledad BENGOCHEA (coord.), *Barcelona i la Setmana Tràgica, 1909: Arrels i conseqüències*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, La Central, 2012.

36. Vegeu Pere GABRIEL, *Classe obrera i sindicats a Catalunya (1903-1920)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1981; també el clàssic Josep M. HUERTAS, *Obrers a Catalunya: Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, Barcelona, L'Avenç, 1982.

37. Joan Baptista CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986.

el 1910-1911;³⁸ tot amb tot, la cultura republicana seguia expressant-se a través d'una xarxa creixent de casinos, centres i ateneus de tota mena, on es reunia política (no electoral), lleure, educació i cooperatives de consum.³⁹ La Lliga Regionalista va patir un important retrocés electoral, resultat de la seva connivència amb la repressió posterior a la Setmana Tràgica: Cambó arribà a perdre l'acta de diputat i a Prat de la Riba li varen ploure crítiques i desqualificacions per totes bandes fins al punt que se li organitzà un homenatge de desgreuge el desembre de 1910. Per la seva banda, els joves professionals lligats a *La Catalunya* i a la col·laboració hispànica varen rebre un cop molt fort amb la caiguda de Maura com a cap de Govern i amb la davallada electoral de Cambó.

Es tractava de cultures polítiques enfrontades però amb molts punts de contacte. El territori català afavoria la circulació interior, sobretot a la part nord (la Catalunya Vella) i a la zona litoral i prelitoral. Des de la segona meitat del segle XVIII i amb tot el procés de modernització econòmica que culminà amb la industrialització del segle següent, s'havien consolidat a Catalunya uns fluxos de mobilitat de la població del camp cap a les zones urbanes. D'altra banda, la modernització econòmica havia distanciat molt la dinàmica catalana de la resta d'Espanya i sovint s'havien vist manifestacions conjuntes de patrons i obrers en demanda de protecció per a la indústria catalana. Del segle XIX s'heretava, així mateix, un sentiment clar antiestatista, així com un substrat cultural en què sobresortia un sentiment difús de separació que a cada agressió estatal es reactivava. El sentiment historicista estava molt present en tots els sectors socials i, tot i que s'apellava a tradicions històriques sovint confrontades, de mica en mica s'anaven consolidant referents col·lectius: de 1907 a 1913 es va anar consolidant la celebració de la *diada nacional* coincidint amb la caiguda de Barcelona davant les tropes borbòniques l'11 de setembre de 1714, i en la convocatòria dels actes, cada cop hi participaren més institucions polítiques (Lliga Regionalista, UFNR, etc.), sindicals (CADCI), politicoculturals (Unió Catalanista), etcètera.

2. LA PALEOESTATALITZACIÓ DE CATALUNYA I L'HEGEMONIA POLÍTICA DEL CATALANISME

El juliol de 1911 es reuniren a Barcelona els presidents de les quatre diputacions catalanes i encarregaren a Prat la redacció del reglament interior d'una Manco-

munitat catalana, segons es preveia en la Llei de reforma de l'Administració local de Maura. Aquest es va enllestir ràpid i a principis de desembre una comissió el lliurava al cap del Govern central, José Canalejas. L'assassinat d'aquest darrer, el novembre de 1912, va endarrerir-ne la tramitació parlamentària (que sovint va assolir tons molt tensos), i no seria fins al desembre de 1913 que es promulgaria el decret que permetia la creació de la Mancomunitat de Catalunya.⁴⁰

Resulta significatiu que la lluita per assolir aquest organisme regional la va capitalitzar la Lliga Regionalista, que a partir de 1912-1913 es va convertir en la força electoral hegemònica a Catalunya: en la celebració de l'Onze de Setembre de 1913 l'eufòria catalanista es desfermà i l'Ajuntament de Barcelona participà oficialment per primer cop en la celebració.⁴¹ Aquesta pujada tan espectacular del regionalisme va espantar el republicanisme catalanista de la UFNR i, per iniciativa del seu president, Pere Coromines, va voler-la contrarestar establint un pacte electoral amb el lerrouxisme (pacte de Sant Gervasi, de 1914), des de sempre profundament anticatalanista: en desembocar en un estrepitós fracàs, el catalanisme republicà entraria en una fase de fragmentació organitzativa que, de fet, no se superaria fins al març de 1931 amb la creació d'Esquerra Republicana de Catalunya.⁴² El que es pot constatar, no obstant això, és que el catalanisme polític havia assolit en tan sols onze anys i amb escasses forces convertir-se en la primera força al Principat i determinar-ne l'agenda política. Aquesta desproporció es pot explicar constatat com l'organització política electoral representava només una part del potencial d'aquest moviment; a l'altre plat de la balança, s'hi trobava la societat civil i la seva creixent institucionalització, que s'havia endegat de la Restauració ençà i que representava un canal molt poderós de penetració social. El descrèdit de la política caciquista oficial a Catalunya quedava contrarestat per aquest altre pla, que constituïa un element clar de diferenciació respecte al conjunt de l'Estat i un medi atomitzat d'una gran riquesa cultural (popular o no) i inquietud política.

Hi havia un altre component de la cultura política catalana heretat del segle XIX que podríem denominar genèricament *antiestatisme*. Aquest sentiment, a la primera força difús però molt transversal, amb el pas del vuit-cents es va anar concretant i al darrer quart del segle el regeneracionisme el va omplir de contingut, fins a parlar que el catalanisme i les seves institucions havien de desenvolupar una activitat modernitzadora

38. Vegeu Santiago IZQUIERDO, *El republicanisme nacional a Catalunya: La gestació de la Unió Federal Nacionalista Republicana*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2010.

39. Vegeu Pere GABRIEL, *El catalanisme i la cultura federal: Història i política del republicanisme popular a Catalunya el segle XIX*, Reus, Fundació Josep Recasens, 2007.

40. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996.

41. Vegeu Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, vol. 7, *Segle XX: De les annexions a la fi de la Guerra Civil*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Ajuntament de Barcelona, 1995.

42. Vegeu Pere COROMINES, *Apologia de Barcelona i altres escrits*, ed. a cura d'Àngel Duarte, Barcelona, La Magrana, 1990.

(i europeïtzadora) que fos substitutòria de les deficiències amb què l'Estat central actuava a Catalunya.⁴³

Entre l'acció creixent del catalanisme polític, el suport del ric món institucional català que li donava escalf i el protagonisme del sector intel·lectual i professional progressivament arrengrerat amb el Noucentisme, es va crear la situació idònia per a començar a omplir de contingut la Mancomunitat de Catalunya, constituïda el 6 d'abril de 1914. Es disposava d'un programa d'acció reunit en les *Memòries presidencials* que Prat de la Riba havia anat plantejant a l'inici de cada curs polític des de la presidència de la Diputació de Barcelona.⁴⁴ S'hi parlava de cultura espiritual i de cultura material, d'alta cultura i de cultura popular, de la necessitat de disposar d'infraestructures modernes que afavorissin la modernització i la integració real de tot el territori, etc. També s'havien avançat realitzacions concretes: el Servei d'Higiene o el Museu Social (per fomentar la millora de les condicions de vida i treball de la classe obrera), o la Junta de Museus.⁴⁵ Les realitzacions més espectaculars es produïren en el camp de l'alta cultura, amb la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), única acadèmia de ciències que no es corresponia amb un estat reconeguda per la Unió Acadèmica Internacional; el 1914 començarà a funcionar la seva Biblioteca de Catalunya. Una de les accions de més transcendència impulsades per aquest Institut va ser la tasca de fixació del català modern com una eina *política* de vertebració de la societat catalana i un vehicle imprescindible per a la consolidació i projecció de la seva cultura. El gener de 1913 serien aprovades les primeres *Normes ortogràfiques* i al cap de pocs dies Prat de la Riba les identificà oficialment amb la seva política; hi ajudà molt que de seguida fossin adoptades pels dos principals diaris catalanistes: *La Veu de Catalunya* i *El Poble Català*. El 1918 arribaria la *Gramàtica catalana* i el 1932, el *Diccionari general de la llengua catalana*. L'artífex principal d'aquesta normalització va ser Pompeu Fabra.⁴⁶

La Mancomunitat catalana va ser l'única que es creà a tot l'Estat espanyol i és una prova de la densitat que havia assolit la cultura política catalana i catalanista.⁴⁷ Tot i néixer quan la Gran Guerra estava aportant a

tot arreu uns índexs de gran tensió i canvi, i disposar d'atribucions i pressupostos ben migrats, la labor d'aquest organisme de govern interior va ser més que notable. Va sobresortir el camp educatiu i cultural, però no podem oblidar les actuacions en el camp de la pedagogia i la formació de mestres i creacions com l'Escola de Funcionaris, el Servei de Conservació i Catalogació de Monuments, el Servei del Mapa Geològic i el Servei d'Estudis Sanitaris, entre molts d'altres. També cal destacar el foment del cooperativisme agrari, l'Escola d'Agricultura, la creació d'una xarxa de carreteres i ferrocarrils secundaris per ajudar a vertebrar el país i la portada del telèfon a tots els pobles catalans, la creació d'una Xarxa de Biblioteques Populars o el disseny i lenta posada en marxa d'una Comissió d'Educació General (o Nacional) que havia de ser el germen d'un modern *ministeri* de cultura i propaganda.

Al marge d'aquesta acció governamental, la Gran Guerra va aportar un altre element de la particularitat catalana. Va impulsar extraordinàriament l'activitat industrial i va fer créixer com mai la immigració sobre l'àrea barcelonina, consolidant definitivament la seva macrocefàlia respecte al conjunt català: Barcelona passa dels 533.000 habitants de 1900 al milió de 1936, amb una acceleració fonamental a partir dels anys de la Gran Guerra (1917: 628.000 habitants).⁴⁸ L'augment extraordinari de l'activitat econòmica, en especial a partir de 1916 i sempre lligat als contendents en la guerra (els alts índexs de creixement de la producció elèctrica en són un clar reflex), això és, a l'exportació, va produir grans acumulacions de riquesa, però també carestia i augment de preus (d'aliments bàsics, habitatge i energia, fonamentalment el carbó), amb la qual cosa es féu més gran la distància entre classes socials: van proliferar els *nou-rics* i la seva ostentació i moral dissipada; davant seu, la classe obrera i les classes mitjanes varen patir estretors i dificultats creixents. Pel que fa a la classe obrera, durant els anys de la guerra, observem uns índexs d'afiliació sindical inèdits fins aleshores: la CNT va passar dels 15.000 afiliats de 1915 als 74.000 de 1918 i encara creixeria de manera més espectacular l'any següent. No seria aquest el cas de les classes mitjanes, sense cap tradició sindical, que respondrien a les tensions d'aquests anys amb una radicalització creixent.⁴⁹

Aquesta tensió que podríem denominar *estructural* també es manifestà en el camp polític i ideològic: fins i tot la política central va respondre a les noves tensions

43. Vegeu Agustí COLOMINES, *El catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

44. Jaume BOFILL i MATES, *Prat de la Riba i la cultura catalana*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, Edicions 62, 1979.

45. Es tractava d'una herència anterior; vegeu Maria OJUEL, *La Barcelona prodigiosa de Carles Pirozzini (1852-1938)*, Lleida, Pagès, 2012.

46. Vegeu Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Afers, 2002-2007, 2 v.

47. A part de l'obra monogràfica citada més amunt (nota 40), es pot veure també Enric UCCELAY, «La Diputació i la Mancomunitat (1914-1923)», a Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació...*, 1987, p. 37-177.

48. Per a les tensions produïdes per la Gran Guerra en la dinàmica demogràfica, cultural i política de Catalunya, vegeu Josep TERMES, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.

49. Vegeu Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

tancant les Corts i fent evident que la crisi del règim de la Restauració era un fet irreversible. A Catalunya, l'hegemonia de la Lliga Regionalista sembla un fet consolidat; el 1915 va avisar el Govern de la necessitat de modernitzar la política econòmica de l'Estat i adaptar-la a les circumstàncies extraordinàries de guerra (*El pensament català davant el conflicte europeu*);⁵⁰ en no obtenir cap resultat ni resposta positiva del Partit Conservador, des de finals de 1915 varen iniciar un enfrontament directe amb la política caciquista, especialment després que al desembre pugés al poder el Partit Liberal.⁵¹ Aquest, enemic tradicional del catalanisme, va pactar l'abril de 1916 una aliança per desbancar la Lliga. Per la seva banda, Prat de la Riba va respondre amb la redacció del manifest *Per Catalunya i l'Espanya gran*, en què es renovava la voluntat catalana d'intervenció dins l'horitzó de la federació dels pobles ibèrics. La Lliga va sortir victoriosa de les eleccions de 1916, enfrontada també a l'interior de Catalunya amb petits grups republicans, com el Bloc Republicà Autonomista de Layret o Marcellí Domingo⁵² (Bloc Republicà Català des de 1917) i la renovada Unió Catalanista de Domènec Martí i Julià. Cambó va declarar el 1916 com «l'any heroic» de la Lliga: a la Festa de la Unitat Catalana, al parc Güell de Barcelona, ell farà una crida retòrica a Europa demanant-li la intercessió per fer que tots els espanyols es poguessin sentir bé a Espanya i que no es donés el cas que en la futura reconstrucció d'Europa els catalans haguessin de mostrar la disconformitat de ser representats pels delegats espanyols. També aquest any els regidors regionalistes a l'Ajuntament de Barcelona van presentar al consistori una proposta que demanava que les sessions es fessin en català.⁵³ Igualment, l'any 1916 es crearà Nostra Parla, entitat que tenia per objectiu la difusió del sentiment nacional per València, les Balears i el Rosselló, sobre la base de la unitat lingüística d'aquests territoris.⁵⁴

La guerra havia aportat un altre front de confrontació ideològica i política entre els partidaris d'un bàndol o l'altre:⁵⁵ aliadòfils i germanòfils s'enfrontaren amb

gran passió, i eren comptats els declarats neutrals (els membres del Comitè d'Amics de la Unitat Moral d'Europa varen ser titllats sense fissures de germanòfils).⁵⁶ La premsa, sobretot la generalista i il·lustrada, va informar en detall sobre la marxa de la guerra, i cronistes com Agustí Calvet (*Gaziel*), des de *La Vanguardia*, varen assolir gran notorietat. Entre els sectors progressistes i republicans, l'aliadofília va ser unànime (amb portaveus com la revista *Iberia*, animada per Claudi Ametlla) i la voluntat de col·laborar amb França va provocar l'existència d'un cos de voluntaris que lluitarien integrats en la legió estrangera francesa: el doctor Solé i Pla va organitzar un Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans en el qual es parlava obertament que després de la victòria aliada Catalunya podria demanar empara per a la causa catalana. En aquest context, va acabar de consolidar el seu prestigi d'historiador dels moviments nacionals mundials Antoni Rovira i Virgili.

La consolidació de la Lliga i la radicalització política d'aquests anys les va voler traduir Cambó en una iniciativa doble, destinada, per una banda, a cercar complicitats regionalistes en la perifèria espanyola (inicialment al País Valencià i al País Basc) i, per l'altra, trobar les aliances necessàries per aplegar els crítics amb la Restauració i els molestos amb la seva política econòmica i forçar una reforma constitucional. Aquesta iniciativa va ser declarada fora de la llei pel Govern i es va concretar en una Assemblea de Parlamentaris reunits a Barcelona de manera efímera, per la interrupció policial, el 19 de juliol de 1917. Davant la urgència del moment, la intenció de Cambó que es parlés dels aspectes polítics de la divisió territorial espanyola (l'obtenció d'un règim d'àmplia autonomia) quedà ajornada un cop més. Tot i això, la dissolució governativa de l'Assemblea va generar un gran clima d'agitació catalanista a Barcelona.⁵⁷

L'Assemblea de Parlamentaris va prendre una rellevància més gran en coincidir, també a Barcelona, amb la mobilització de l'oficialitat local (de coronels cap avall), queixosa de l'encariment de la vida i de la marginalitat en què la deixava el Ministeri de la Guerra. Organitzats en unes Juntes de Defensa, feren molt soroll demanant reformes polítiques i la regeneració d'Espanya; però, en el fons, no eren altra cosa que una mobilització corporativa que s'estengué per tot Espanya i acabà per provocar una crisi ministerial.

El reformisme polític i l'aparent militar, al capdavant, quedarien condicionats per la creixent mobilitza-

50. Vegeu Francesc CAMBÓ, *Política econòmica*, ed. a cura d'Alfons Almendros, Barcelona, Alpha, 1999; també Jordi CASASSAS, «Introducció als grans temes cambonians», a Jordi CASASSAS (dir.), *El món de Cambó. Permanència i canvi en el seu 125è Aniversari*, Barcelona, Institut Cambó, Alpha, 2001, p. 13-36.

51. Vegeu Francesc CAMBÓ, *Discursos i conferències*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, Alpha, 2007.

52. Per a la trajectòria d'aquest influent republicà, vegeu Xavier PUJADAS, *Marcellí Domingo i el marcellinisme*, el Vendrell, Ajuntament del Vendrell, i Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

53. Vegeu Jordi CASASSAS, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933): L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980.

54. Lluís DURAN, *Breu història del catalanisme. I. Del segle XIX a la Dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 179-182.

55. Jordi ALBERTÍ, «Els Amics d'Europa (1915-1919). Una veu a contracorrent I», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 180

(gener 2003), p. 99-106; Jordi ALBERTÍ, «Els Amics d'Europa (1915-1919). Una veu a contracorrent II», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 181 (febrer 2003), p. 85-103.

56. Vegeu David MARTÍNEZ (ed.), *El catalanisme i la Gran Guerra (1914-1918)*, Barcelona, La Magrana, 1988.

57. Per al pensament de Cambó referent a l'impacte de la Gran Guerra, vegeu Francesc CAMBÓ, *El catalanisme regeneracionista*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, La Magrana, 1990.

ció social, amb fites tan ressonants com el pacte de Saragossa de 1916 entre la Unió General de Treballadors (UGT) i la CNT; la gran vaga ferroviària de València de 1917, i vagues constants a Barcelona, Sabadell, Girona, etc. La Lliga Regionalista s'espantà per aquesta creixent onada revolucionària (la situació europea d'aquell 1917 hi contribuï força) i va iniciar la col·laboració governamental directa amb la monarquia (ministres de Ventosa i Calvell i de Felip Rodés), que generà una perillosa escissió a l'interior del catalanisme.

L'agost de 1917 el catalanisme va haver d'enfrontar-se a la mort prematura de Prat de la Riba. La Mancomunitat es quedà sense el seu inicial definidor i principal referent en un moment molt delicat. A la presidència de la Mancomunitat el substituï un company del catalanisme polític inicial, el prestigiós arquitecte Josep Puig i Cadafalch.⁵⁸ Es pot dir que la seva fou una presidència continuista, fet meritori tenint present la dificultat del moment i el constant boicot de part del Govern central, així com la coincidència amb un dels moments més complexos i durs de tot el primer terç del nou-cents a Catalunya.⁵⁹ Ens referim a la conjuntura oberta pel final de la Gran Guerra, quan l'estímul extraordinari que aquesta havia produït a Catalunya s'estroncà de cop, portant la lluita de classes al paroxisme i fent evident la incapacitat del sistema polític per dirigir una àrea com la catalana, que durant aquests anys havia canviat radicalment. A l'agressivitat creixent de la Federació Patronal es confrontava la poderosa maquinària dels sindicats únics anarcosindicalistes (1918);⁶⁰ i l'acció exclusivament repressiva al costat de la patronal del Govern Civil o la inèdita mobilització del sometent (cos civil armat previst per a situacions d'emergència al món rural) no feren altra cosa que radicalitzar encara més la situació. Aquestes tensions esclataren, entre 1919 i 1921, en una onada de violència extrema que coneixem com la *guerra social*.⁶¹

Les transformacions i el radicalisme ambient també afectaren la Mancomunitat, molt més quan es mantien constants els entrebancs de part del Govern central. Per donar-hi resposta, es va mobilitzar la seva Escola de Funcionaris, que assessorà la redacció d'unes

58. Vegeu Josep PUIG I CADAFALCH, *Memòries*, ed. a cura de Núria Mañé i Josep Massot, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003; també Albert BALCELLS (ed.), *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003.

59. Vegeu Enric JARDÍ, *Puig i Cadafalch: Arquitecte, polític i historiador de l'art*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1975.

60. Vegeu Magda SELLÉS, *El Foment del Treball Nacional (1914-1923)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

61. Vegeu Albert BALCELLS, *El pistolisme. Barcelona (1917-1923)*, Barcelona, Pòrtic, 2009; i, el més general, Albert BALCELLS, *Violència social i poder polític. Sis estudis històrics sobre la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 2001.

bases del règim autonòmic, que referendaren els municipis catalans i foren presentades a Madrid el novembre de 1918. Cambó, a les Corts, defensarà el projecte autonòmic català presentant la reivindicació catalana com el reflex d'una realitat nacional natural, a la qual havia de correspondre el fet de la sobirania política. La política oficial i la premsa de la capital reaccionaren amb violència, i provocaren la retirada dels parlamentaris catalans de l'hemicicle i una forta reacció popular a Catalunya. La resposta de la Mancomunitat no es féu esperar i consistí en la redacció d'un projecte d'estatut i la proclamació de la seva disposició a implantar-lo (la repressió de les manifestacions populars de suport provocà dos morts). Aquest text serà referendat positivament per 1.046 dels 1.072 ajuntaments catalans (representants del 99 % de la població total) i ratificat per l'Assemblea de la Mancomunitat el gener de 1919. Les Corts espanyoles es tancaren novament en banda a la discussió del text català i negaren categòricament la possibilitat d'un referèndum popular a Catalunya.⁶²

Així, doncs, en aquests tres anys llargs posteriors a la guerra, la violència social, la inestabilitat institucional, la crisi política i moral, les transformacions socials i la negativa constant del Govern central a escoltar les reivindicacions del catalanisme varen afectar profundament aquest corrent provocant en el seu interior canvis destinats a tenir una gran transcendència. Entre els de més relleu, podem esmentar la irrupció amb força d'amplis sectors de la classe mitjana baixa, progressivament radicals i que animaran la primera formulació política separatista liderada per Francesc Macià (excoronel separat de l'Exèrcit arran dels fets del *Cu-cut!* de 1905), la constitució de la Federació Democràtica Nacionalista (1919), així com la revitalització de casals i centres cada cop més estesos per Catalunya (com el grup La Falç), tots obertament enfrontats amb la moderació i el col·laboracionisme governamental que Cambó estava imposant a la Lliga.⁶³ També ens hem de referir a l'escissió de la mateixa Lliga i la convocatòria d'una Conferència Nacional Catalana (juny de 1922) per part de gent que s'enfronta al lideratge de Cambó proposant seguir la línia nacionalista imposada per Prat: crearan un nou partit, Acció Catalana, que semblarà tenir una bona acollida en les darreres eleccions abans de la dictadura. Aprofitant aquesta mobilització, el mateix 1922 Macià transformarà la seva federació en partit, amb el nom d'Estat Català. L'any següent, Rafael Campalans, Gabriel Alomar i Manuel Serra i Moret crearan el primer partit socialista nacionalista, la Unió Socialista de Catalunya (USC).

62. Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, 1996, p. 108-178.

63. Francesc MACIÀ, *Francesc Macià, polític, teòric, agitador. Documents (1907-1931)*, ed. a cura de Josep M. Roig Rosich, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidència, 2010.

L'any següent, Campalans publicarà *El socialisme i el problema de Catalunya*.⁶⁴

Abans de la dictadura, el mapa polític del catalanisme s'havia posat al dia i adaptat a les transformacions provocades per la guerra; també havia radicalitzat considerablement plantejaments i estratègies. Una d'aquestes, coincidint amb la tensa commemoració de l'Onze de Setembre de 1923, consistí en la signatura d'un pacte tripartit entre Galícia, el País Basc i Catalunya per a pressionar en favor del reconeixement de la plurinacionalitat a Espanya: se'l coneixeria com el pacte Galeusca.

3. EL CATALANISME RESISTENCIALISTA I L'AUTONOMIA POLÍTICA

Com a capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera va prometre a la burgesia i a personalitats locals que el seu cop d'estat seria transitori, s'orientaria a preservar l'ordre públic i a netejar la política de les corrupcions del caciquisme i seria respectuós amb la descentralització administrativa del país, tot i condemnar sense paliatius el *separatisme*, això és, a la pràctica, qualsevol formulació del nacionalisme posterior a la guerra. El cop, la matinada del 12 al 13 de setembre de 1923 en concret, era la resposta a la tensa celebració patriòtica del dia 11. Aquest món burgès, inclosa la presidència de la Mancomunitat, es va conformar amb tot a canvi de tenir l'ordre assegurat. Dels anys anteriors de guerra social, la CNT n'havia sortit molt debilitada (el març de 1923 havien assassinat Salvador Seguí, *el Noi del Sucre*, principal líder cenetista), amb la qual cosa el cop de Primo de Rivera no va tenir cap oposició. Uns pocs líders catalanistes (com ara el separatista Francesc Macià) varen marxar a l'exili i gent d'Acció Catalana va fundar un grup radical secret, la Societat d'Estudis Militars, d'actuació més aviat escassa.

Un cop instal·lat a Madrid, Primo de Rivera va esvair tots els dubtes. El dia 19 va promulgar un «decret contra el separatisme», concebut expressament en contra del nacionalisme català i inici d'una persecució sistemàtica en contra de la presència del català («delitos por la palabra, oral o escrita»), el catalanisme, qualsevulla de les seves manifestacions i els seus símbols en l'educació (prohibició d'ensenyar el català a les escoles, el desembre del mateix 1923), en l'espai públic, les institucions i instàncies oficials: el gener de 1924, Alfons Sala, de la Unión Monárquica Nacional, serà nomenat president de la Mancomunitat, pas previ a la clausura definitiva d'altres entitats privades i oficials; el gener del mateix 1924 Alfons XIII lloava a Barcelona l'obra del seu

antecessor Felip V i el dictador proclamava la voluntat i el convenciment de posar fi al catalanisme i deixar-lo reduït a un folklore regional més. El desembre de 1923 Primo de Rivera havia publicat una més de les nombroses cartes públiques que va fer publicar a la premsa, en què es lamentava de la debilitat del poder dels successius governs anteriors al seu cop, durant els quals «se recrudesció la extravagancia de predicar que los catalanes tienen distinta espiritualidad que el resto de los españoles», «infausta labor de divorciar los sentimientos de unas y otras regiones», sense entendre que «en cada variedad regional está uno de los grandes atractivos de la nación española»; així, tots els espanyols, l'Estat i els catalans de bona fe podrien veure com Catalunya «se asemeja cada día a las otras regiones».⁶⁵

Institucions com el CADCI varen ser intervingudes, o com l'Orfeó Català, clausurades, i fins i tot es clausurà el camp del Futbol Club Barcelona (juny de 1925) pretextant xiulets a l'himne espanyol; en total serien clausurades unes cent cinquanta entitats a tot Catalunya i suspesos una vintena de diaris de comarques. Pel seu cantó, la CNT seria declarada illegal el maig de 1924 i prohibit el seu portaveu, *Solidaridad Obrera*.⁶⁶ L'atac contra la llengua i la cultura catalanes va ser tan fort que un grup d'intel·lectuals castellans mobilitzats per Giménez Caballero i la seva revista *La Gaceta Literaria* varen signar un manifest de suport a la cultura i llengua catalanes (març de 1924). A més, es promocionà la realització d'una gran exposició del llibre català a la Biblioteca Nacional de Madrid (1927). D'altra banda, el nacionalisme radical es va reactivar en aquest període amb manifestos, accions de força (com el fracassat *complot de Garraf* contra el rei, de maig de 1925) i, especialment, l'intent avortat d'invasió de Catalunya des de Prats de Molló organitzat per Macià el novembre de 1926 (inicialment estava previst per a l'11 de setembre), per tal de materialitzar el dret del poble català a la sobirania nacional i proclamar la República Catalana Independent.⁶⁷ Malgrat el fracàs d'aquesta acció, el posterior judici dels conspiradors a París va donar ressò a la reivindicació catalana i una gran notorietat a Macià, qui a partir d'aleshores realitzà una gran campanya de recaptació de fons i ajuts per a la proclamació d'una República Catalana. El punt culminant es produirà el 1928 a Cuba, amb la preparació de l'Assemblea Constituent del Separatisme i l'aprovació de la Constitució Provisional de la República Catalana (amb esborrany previ de Josep Conangla), on es declarava «la voluntat i la decisió fermes de valer-se

65. Vegeu Jordi CASASSAS (ed.), *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*. Textos, Barcelona, Anthropos, 1983.

66. Vegeu Josep M. ROIG ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya, un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

67. Giovanni C. CATTINI, *El gran complot: Qui va traïr Macià? La trama italiana*, Barcelona, Ara Llibres, 2009.

64. Vegeu Antoni FABRA I RIBAS i Rafael CAMPALANS, *Catalanisme i socialisme: El debat de 1923*, ed. a cura de Jesús M. Rodés, Barcelona, La Magrana, 1985.

dels mitjans revolucionaris per a independitzar-se de l'Estat espanyol».⁶⁸

La dictadura va caure el gener de 1930 i fou substituïda per un règim militar una mica més permissiu que aviat es conegué com la *dictablanda*. En aquest nou marc, les forces polítiques catalanes varen iniciar la recomposició després d'aquells anys de total clandestinitat; també es va concretar la tendència a cercar plataformes de mobilització ciutadana que permetessin calibrar el suport social de què es disposava, element imprescindible, ja que els anys anteriors a la dictadura, anys de corrupció electoral, de guerra social i de forta repressió, s'havien caracteritzat per un creixent absentisme electoral. La sortida de la dictadura va facilitar els contactes dels sectors més radicals d'aquesta oposició amb el món de l'anarcosindicalisme. Els darrers anys de la dictadura s'havia fundat a Lleida el Partit Comunista Català de Jordi Arquer, defensor de la dictadura del proletariat, que esdevé la primera organització comunista a Catalunya (com el 1923 havia succeït amb el socialisme). El 1930 es fusionarà amb la Federació Comunista Catalanoblear de Joaquim Maurín i fundaran el Bloc Obrer i Camperol.⁶⁹

De les forces anteriors, la Lliga Regionalista és la que sortirà més afeblida de la dictadura, en bona part perquè el seu líder, Francesc Cambó, s'havia de recuperar d'una delicada operació de les cordes vocals practicada a Londres. Acció Catalana va assolir reorganitzar la seva aliança amb els republicans de Rovira i Virgili i varen iniciar el procés de creació del Partit Catalanista Republicà, al qual els comentaristes auguraven l'hegemonia política.⁷⁰ A l'esquerra, Estat Català (una fracció del qual havia constituït el Partit Comunista Català), representada a l'interior per Jaume Aiguader; el grup socialdemòcrata de *L'Opinió*,⁷¹ i nuclis republicans varen crear la plataforma Intel·ligència d'Esqueres, l'ànima de les mobilitzacions en demanda de l'amnistia de presos socials i polítics, reivindicant eleccions democràtiques i, de mica en mica, la concessió d'un règim autònom. El mes de març de 1930 es va produir un altre fet significatiu: el viatge dels intel·lectuals espanyols a Catalunya invitats pels catalans en agraïment pel suport que aquells els havien donat en els anys difícils de la dictadura.⁷² Tot plegat va servir per a

estrènyer contactes entre personalitats espanyoles que s'estaven pronunciant en favor de la república i l'organització política antimonàrquica a Catalunya i catalanista, la més dinàmica d'Espanya. Aquesta entesa va facilitar la presència catalana en el denominat *pacte de Sant Sebastià*, l'agost de 1930. Els delegats catalans hi varen aportar el suport actiu a un cop d'estat preparat per al mes de desembre i varen rebre el compromís que el període constituent que s'obrís inclouria l'acceptació automàtica de l'estatut que Catalunya presentés al legislatiu espanyol.

La particularitat catalana es va deixar sentir amb força davant la convocatòria d'eleccions municipals per al 12 d'abril de 1931.⁷³ La Lliga va optar per crear una entesa amb liberals espanyols i presentar-se com a Centro Constitucional amb la pretensió d'apuntalar la monarquia, amb el resultat d'un fracàs notable. El Partit Catalanista Republicà es va presentar en solitari amb un programa catalanista, però poc radical en el pla polític i social. La resta de grups republicans i socialistes convocaren una Conferència d'Esquerres el mes de març per acordar uns punts mínims de cara a les eleccions imminents. Varen aprofitar el prestigi aglutinador de Macià, acabat de retornar de l'exili, i concretaren una plataforma (Esquerra Republicana de Catalunya, ERC), radical en el pla polític i nacional i, com es digué en aquell moment, socialitzant a la manera dels països més avançats de l'entorn europeu.⁷⁴ ERC va ser la gran vencedora de les eleccions, que assoliren una gran participació a l'àrea barcelonina: va recollir les aspiracions de canvi que anaven de la classe mitjana a sectors de la classe obrera il·lusionats amb el canvi més enllà del tradicional apoliticisme de la CNT. Però, sobretot, la nova Esquerra va saber connectar amb la franja d'edat incorporada al cens des de 1923 i que mai no havia votat: es tractava, però, de gent molt activa en el ric món institucional (casinos, ateneus, centres, etc.) d'una clara significació republicana i nacionalista.⁷⁵

Sens dubte, la particularitat catalana el dia 14 d'abril va consistir en la precocitat i en el fet de la doble proclamació republicana: primer, una sense atributs, això és, espanyola, per part de Lluís Companys, i després, Macià, que proclama la República Catalana com a *estat integrant de la Federació Ibèrica* (per tant, de

68. Vegeu Josep CONANGLA, *La Constitució de l'Havana i altres escrits*, ed. a cura de Joaquim Roy, Barcelona, La Magrana, 1986.

69. Albert BALCELLS, *Marxismo y catalanismo (1930-1936)*, Barcelona, Anagrama, 1977.

70. Vegeu Montserrat BARAS, *Acció Catalana (1922-1936)*, Barcelona, Curial, 1984.

71. Vegeu Joan Baptista CULLA, *El catalanisme d'esquerra: Del grup de 'L'Opinió' al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (1928-1936)*, Barcelona, Curial, 1977.

72. Albert BALCELLS, *Cataluña ante España: Los diálogos entre intelectuales catalanes y castellanos, 1888-1984*, Lleida, Milenio, 2011.

73. Per a tot aquest període, resulta essencial Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat: Història del meu temps (1931-1936)*, Mèxic, Xaloc, 1967 (nova ed.: *Quaranta anys d'advocat: Història del meu temps (1894-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 2011).

74. Maria Dolors IVERN, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col·l. «Biblioteca Abat Oliba», núm. 61, 1988, i núm. 72, 1989.

75. Jordi CASASSAS, «El triomf d'Esquerra Republicana de Catalunya a les eleccions de 12 d'abril de 1931», a Ramon ALQUÉZAR et al., *Esquerra Republicana de Catalunya: 70 anys d'història (1931-2001)*, Barcelona, 2001, p. 93-98.

signe confederal). Aquest darrer acte va causar alarma en el Govern provisional de la República i tot just el dia 17 va enviar una comissió de tres ministres (el decisiu era el de Justícia, Fernando de los Ríos) per a convèncer Macià de fer marxa enrere, avenir-se a presidir una Generalitat provisional i acceptar la primacia del període constituent per sobre tota altra consideració.⁷⁶ La renúncia de Macià va provocar fortes tensions dins Estat Català i l'obertura d'una polèmica que centrà el llibre de Jaume Miravittles *Ha traït Macià?* (1932). No obstant això, les eleccions constituents del juny significaren un altre triomf d'ERC.

Paral·lelament, la Generalitat es va llançar a la redacció del text del seu Estatut, segons l'acordat a Sant Sebastià: ho va fer amb rapidesa perquè va partir del text estatutari de 1919; el 2 d'agost, el denominat Estatut de Núria va ser aprovat en plebiscit amb el 75 % de participació i un 99,45 % dels vots favorables; les dones, encara sense dret a vot, es varen mobilitzar i aplegaren algun centenar de milers de signatures en suport del text. Però les Corts espanyoles varen donar allargues a un tema al qual gent com Azaña no donava més importància que a la reforma agrària: el gener de 1932 es creà la comissió parlamentària d'estudi, que no culminà les tasques fins al mes de maig. Catalunya, segons la nova Constitució, que definia Espanya com un «estado integral compatible con la autonomía de los municipios y las regiones», era tractada com una regió autònoma, l'Estat es reservava gran capacitat d'intervenció, no oferia garanties d'estabilitat, restringia l'ús del català, etc. L'ambient a Madrid serà d'una gran hostilitat envers Catalunya, la premsa intoxicarà l'ambient, s'orquestraran campanyes de boicot als productes catalans i manifestacions en contra de l'ensenyament en català i es multiplicaran les manifestacions d'intel·lectuals (eufòrics el 1930) en contra de l'autonomia política (Unamuno, Ortega y Gasset, Royo Villanova, etcètera).⁷⁷

Al capdavant, l'Estatut seria aprovat el 9 de setembre de 1932 gràcies a l'alarma que generà el cop d'estat del general Sanjurjo del mes d'agost anterior. El clima de mobilització nacional que va envoltar la tramitació de l'Estatut el va explicar amb encert Rovira i Virgili a *Catalunya i la República* (1931).⁷⁸ Però tampoc no podem oblidar que aquesta tramitació constituent va generar una forta crisi política a Catalunya: la Lliga es va reestructurar i adaptar a la nova legalitat republicana

i autònoma a finals de 1932, i es va passar a denominar Lliga Catalana; el catalanisme republicà moderat de signe catòlic va crear la Unió Democràtica de Catalunya;⁷⁹ a ERC les tensions entre el grup de *L'Opinió* i Estat Català (aquest mateix en crisi interna) es van aguditzar i van crear una crisi de govern i de partit: al desembre seran expulsats els de *L'Opinió*, que crearan el Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra.⁸⁰ D'altra banda, la mort de Macià, el dia de Nadal de 1933, va deixar ERC sense el líder que aglutinava la major part de faccions, i el seu successor, Lluís Companys, no deixava de ser un clar exponent de la línia *espanyolista* del republicanisme català.

La presidència de Companys va començar prenyada de dificultats: en l'ordre internacional, l'ascens de Hitler al poder crispava l'equilibri continental i posava en entredit les democràcies; en l'àmbit espanyol, el triomf de la coalició de les dretes (Confederación Española de Derechas Autónomas, CEDA) augurava una clara involució reformista, i a Catalunya, la Lliga Catalana ja era la força més votada, tot i que ERC mantenia el govern gràcies a la seva aliança amb Acció Catalana i la USC.⁸¹ D'altra banda, la crisi mundial deixava sentir els seus efectes, les tensions socials es mantenien i el camp català estava mobilitzat pels rabassaires (els pagesos arrendataris de la vinya) en contra dels propietaris i la seva voluntat de posar fi al contracte tradicional de la *rabassa morta* (vigent fins que no morís el cep).⁸² El Parlament català va aprovar una Llei de contractes de conreu per a solucionar aquest problema, però va ser recorreguda per una coalició encapçalada per la Lliga Catalana i amb el suport de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i el Partido Agrario Español davant el Tribunal de Garanties Constitucionals, que els donà la raó.⁸³ Aquest fet va precipitar la proclamació confederal sediciosa del 6 d'octubre de 1934.⁸⁴

Després de la neutralització militar de la sedició de Catalunya i l'empresonament i condemna del president Companys, bona part del seu Govern i altres au-

79. Vegeu Hilari RAGUER, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976; també Joan Baptista CULLA, *Unió Democràtica de Catalunya (1931-2001)*, Barcelona, Unió Democràtica de Catalunya, 2002.

80. Vegeu Isidre MOLAS, *El sistema de partidos políticos en Cataluña (1931-1936)*, Barcelona, Península, 1974; també Enric UCÉLAY, *La Catalunya populista: Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982.

81. Heribert BARRERA et al., *Lluís Companys: Trajectòria d'un president*, Barcelona, L'Avenç, 1990.

82. Vegeu Albert BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya: La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, Nova Terra, 1983.

83. Vegeu Ismael E. PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)*, Barcelona, Curial, 1977.

84. Vegeu Joan COSTA I DEU, *La veritat del 6 d'octubre*, Valls, Cossetània, 2006.

76. Josep M. ROIG ROSICH, «La Generalitat republicana, del 14 d'abril de 1931 al 6 d'octubre de 1934», a M. Teresa FERRER i Josep M. ROIG ROSICH, *Història de la Generalitat de Catalunya: Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Generalitat de Catalunya, 2011, p. 299-318.

77. Vegeu Manuel GERPE, *L'Estatut d'Autonomia de Catalunya i l'Estat integral*, Barcelona, Edicions 62, 1977.

78. Vegeu Albert MANENT, *Obra cultural de la Generalitat*, Barcelona, La Gaia Ciència, 1977.

toritats, la reacció governamental va ser la pràctica derogació de l'autonomia, la substitució del Govern per un governador general de Catalunya, la imposició del castellà com a llengua oficial de la Generalitat i la prohibició de la bandera catalana, entre altres mesures; i sort n'hi va haver que la Lliga Catalana actués en certa manera de factor de moderació de l'acció antiautònica. Un altre dels fronts afectats va ser el de la tasca de nacionalització de Catalunya, acció iniciada per la Mancomunitat i que es va mantenir durant l'etapa republicana malgrat les creixents dificultats i tensions. En aquesta tasca, hi hem de destacar la continuació de l'actuació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, amb els seus cursos, campanyes de difusió de la cultura catalana, els vuit mil socis i l'actuació de l'Editorial Pedagògica, que dirigia Pompeu Fabra. També va sobresortir Palestra, fundada el 1930 per Josep Maria Batista i Roca per a la formació dels joves i futurs ciutadans, al marge dels partits i les creences religioses i amb una activitat de difusió de la història nacional, la geografia i l'economia de Catalunya. En

termes generals, la Generalitat va promocionar la difusió de la cultura catalana entre una massa que fins aleshores s'havia mantingut al marge de l'accés a la cultura.

Durant els dos anys i mig de la Guerra Civil,⁸⁵ l'anàlisi de la particularitat catalana queda subordinada a l'excepcionalitat del període, tot i la voluntat de mantenir una certa normalitat institucional per part de les autoritats republicanes i les elits culturals i educatives.⁸⁶ Primer, l'esclat revolucionari; després, el xoc del maig de 1937; més enllà, la intervenció del Govern central limitant l'autonomia, i, finalment, l'arribada del front de guerra a terres catalanes des de la primavera de 1938 foren situacions que expliquen aquesta excepcionalitat.

85. Ens remetem a Josep TERMES i Arnau CÒNSUL, *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 2008.

86. Resulta d'interès la lectura de GOVERN DE LA GENERALITAT i Josep TARRADELLAS, *Crònica de la Guerra Civil a Catalunya*, ed. a cura de Jordi Casassas, Barcelona, Dau, 2008, 2 v.